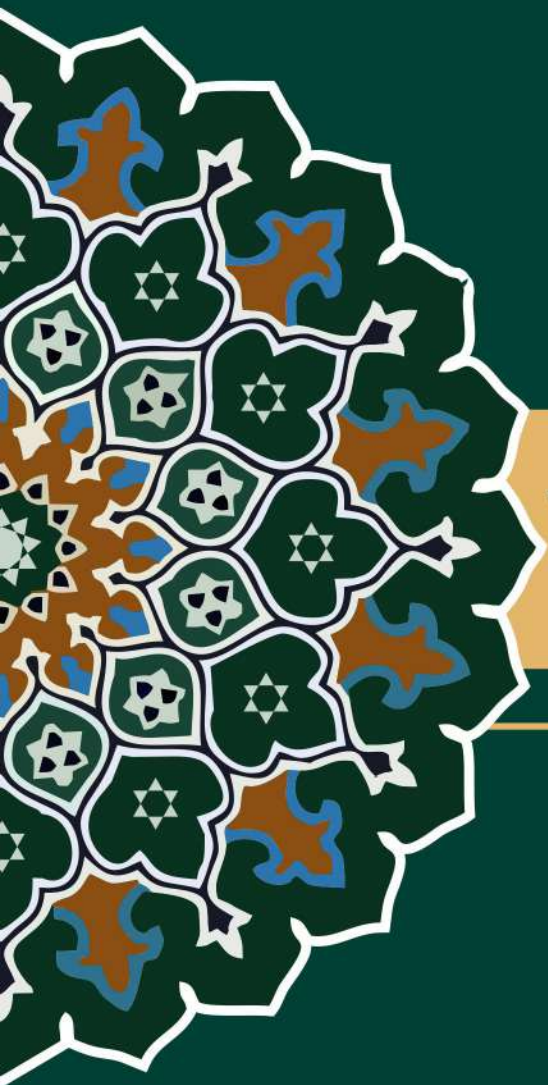

SHARQ MASH'ALI

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
ilmiy-uslubiy, ma'rifiy jurnali

2
2025

<i>Ilmiy-uslubiy, ma'naviy-ma'rifiy jurnal. Ta'sischi:</i> <i>O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim fan va innovatsiyalar vazirligi Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti 1992-yildan chiqa boshlagan Jurnal O'zbekiston Respublikasi Toshkent shahar matbuot va axborot boshqarmasi ro'yxatidan qayta o'tgan (№ 02-0055 26-sentyabr 2014-yil)</i> Bosh muharrir: G. RIXSIYEVA (prof., f.f.n.) Tahrir hay'ati: D. SAYFULLAYEV (prof., t.f.d.) (bosh muharrir o'rinbosari) X. ALIMOVA (prof., f.f.d.) (mas'ul kotib) A. MANNONOV (prof., f.f.d.) Q. SODIQOV (prof., f.f.d.) R. XODJAYEVA (prof., f.f.d.) SH. SHOMUSAROV (prof., f.f.d.) Q. OMONOV (prof., f.f.d.) U. MUHIBOVA (prof., f.f.d.) D. MUHIDDINOVA (f.f.d.) X. HAMIDOV (f.f. bo'yicha PhD) B. ABDUHALIMOV (prof., t.f.d.) A. XODJAYEV (prof., i.f.d.) M. IS'HOQOV (prof., t.f.d.) X. FAYZIYEV (dos., t.f.n.) D.XODJIMURATOVA (t.f. bo'yicha PhD) SH. YOVCOCHEV (prof., s.f.d.) N. ABDULLAYEV (dos., s.f.d.) A. VAHOBOV (prof., i.f.d.) R. ABDULLAYEV (prof., i.f.d.) I. MAVLANOV (prof., i.f.d.) R. BAHODIROV (prof., f.f.d.) E. IZZETOVA (prof., f.f.d.) A. SHONAZAROVA (AQSHning Kolumbiya univ. prof.) G. GLIZON (AQSHning New Mexico univ. prof.) ONO MASAKI (Yaponiyaning Tsukuba univ. prof.) LI DJI IN (Koreya Respublikasining Xankuk chet tillar univ. prof.) V. MESAMED (Isroilning Quddus univ. prof.) A. GURER (Turkiyaning Anqara univ. prof.) A. VOROBYEV (Rossiya Fanlar akademiyasi, Sharqshunoslik instituti katta ilmiy xodimi) G. AVDA (Misr Arab Respublikasining Xelvon univ. prof.) A. TOHIR (Misr Arab Respublikasining "Al-Hivar" siyosiy tadqiqotlar markazi direktori) S. KURAYM (f.f. bo'yicha PhD) H. BAYDEMIR (Turkiyaning Otaturk univ. prof.) Nashrga tayyorlovchilar: J. ISMOILOV, A. ZIYODOV H. SULAYMONOVA Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan filologiya va tarix yo'nalishi bo'yicha ilmiy maqolalar chop etiladigan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan. Jurnal original-maket asosida bosildi. Sharq mash'ali, 2025 yil 2-son. e-mail: nashriyot@tsuos.uz web-site: www.tsuos.uz Muallif fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.	SHARQ MASH'ALI ISSN 2010-9709 MUNDARIJA № 2, 2025-yil <i>Arabshunoslikka bag'ishlangan maxsus son</i> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 30%; text-align: center; vertical-align: middle;">Adabiyotshunoslik</td> <td style="vertical-align: top;"> Muxiddinova D. Jo'rji Zaydonning «G'asson amirligining qizi» romanida ilk islom davrining badiiy talqini 2 Саидова Н. Предпосылки и факторы развития рассказа нового тупа 11 Xamzayev T. Arab xalq og'zaki ijodida hayvonlar allegoriyasi 20 Jumaniyazov M. «Kifayatu-n-nahv fi ilmi-l-e'rāb» asarida muallif nazariy qarashlarining dalillanish usullari 29 </td> </tr> <tr> <td style="text-align: center; vertical-align: middle;">Tilshunoslik va tarjimashunoslik</td> <td style="vertical-align: top;"> Begmatova B. Fleksiya va e'rob masalasi: o'xshash va farqli jihatlar 38 Aripova Z. Arab tilida tushum kelishigining xususiyatlari 47 Rustamov A. Arab tilshunosligida yordamchi so'z turkumini tasniflash konsepsiyasi 56 Elmuratov A. Arabcha-o'zbekcha tarjimada madaniy muammolar 66 Akbarov A. Arab tilida sof so'zlashuv ma'nosiga ega nutq fe'llarining funksional-uslubiy xususiyatlari 75 Muxammadjonov A. Arab tilida sinonimiya va semantik aniqlik: etimologik, pragmatik va kontekstual komponentlar integratsiyasi 84 Qurbonov S. Arab tilida terminologik o'zlashtirishning leksikologik muammolari: Tarjima, kalka va fonologik o'zlashmalar ... 94 </td> </tr> <tr> <td style="text-align: center; vertical-align: middle;">Tarix</td> <td style="vertical-align: top;"> Худайбердиев А. Особенности движения за независимость юга Йемена 105 </td> </tr> <tr> <td style="text-align: center; vertical-align: middle;">Tashqi siyosat</td> <td style="vertical-align: top;"> Nasirova N. Siyosiy legitimlik va lider shaxsiyati: o'mon tajribasi 110 </td> </tr> </table>	Adabiyotshunoslik	Muxiddinova D. Jo'rji Zaydonning «G'asson amirligining qizi» romanida ilk islom davrining badiiy talqini 2 Саидова Н. Предпосылки и факторы развития рассказа нового тупа 11 Xamzayev T. Arab xalq og'zaki ijodida hayvonlar allegoriyasi 20 Jumaniyazov M. «Kifayatu-n-nahv fi ilmi-l-e'rāb» asarida muallif nazariy qarashlarining dalillanish usullari 29	Tilshunoslik va tarjimashunoslik	Begmatova B. Fleksiya va e'rob masalasi: o'xshash va farqli jihatlar 38 Aripova Z. Arab tilida tushum kelishigining xususiyatlari 47 Rustamov A. Arab tilshunosligida yordamchi so'z turkumini tasniflash konsepsiyasi 56 Elmuratov A. Arabcha-o'zbekcha tarjimada madaniy muammolar 66 Akbarov A. Arab tilida sof so'zlashuv ma'nosiga ega nutq fe'llarining funksional-uslubiy xususiyatlari 75 Muxammadjonov A. Arab tilida sinonimiya va semantik aniqlik: etimologik, pragmatik va kontekstual komponentlar integratsiyasi 84 Qurbonov S. Arab tilida terminologik o'zlashtirishning leksikologik muammolari: Tarjima, kalka va fonologik o'zlashmalar ... 94	Tarix	Худайбердиев А. Особенности движения за независимость юга Йемена 105	Tashqi siyosat	Nasirova N. Siyosiy legitimlik va lider shaxsiyati: o'mon tajribasi 110
Adabiyotshunoslik	Muxiddinova D. Jo'rji Zaydonning «G'asson amirligining qizi» romanida ilk islom davrining badiiy talqini 2 Саидова Н. Предпосылки и факторы развития рассказа нового тупа 11 Xamzayev T. Arab xalq og'zaki ijodida hayvonlar allegoriyasi 20 Jumaniyazov M. «Kifayatu-n-nahv fi ilmi-l-e'rāb» asarida muallif nazariy qarashlarining dalillanish usullari 29								
Tilshunoslik va tarjimashunoslik	Begmatova B. Fleksiya va e'rob masalasi: o'xshash va farqli jihatlar 38 Aripova Z. Arab tilida tushum kelishigining xususiyatlari 47 Rustamov A. Arab tilshunosligida yordamchi so'z turkumini tasniflash konsepsiyasi 56 Elmuratov A. Arabcha-o'zbekcha tarjimada madaniy muammolar 66 Akbarov A. Arab tilida sof so'zlashuv ma'nosiga ega nutq fe'llarining funksional-uslubiy xususiyatlari 75 Muxammadjonov A. Arab tilida sinonimiya va semantik aniqlik: etimologik, pragmatik va kontekstual komponentlar integratsiyasi 84 Qurbonov S. Arab tilida terminologik o'zlashtirishning leksikologik muammolari: Tarjima, kalka va fonologik o'zlashmalar ... 94								
Tarix	Худайбердиев А. Особенности движения за независимость юга Йемена 105								
Tashqi siyosat	Nasirova N. Siyosiy legitimlik va lider shaxsiyati: o'mon tajribasi 110								

ARAB TILIDA SINONIMIYA VA SEMANTIK ANIQLIK: ETIMOLOGIK, PRAGMATIK VA KONTEKSTUAL KOMPONENTLAR INTEGRATSIYASI

Azizjon Muxammadjonov

Tadqiqotchi, TDSHU

Annotatsiya. Ushbu maqolada arab tilidagi sinonimiya hodisasi semantik aniqlik nuqtai nazaridan integrativ-lingvistik yondashuv asosida o'rganiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi - bir qarashda ma'nodosh bo'lib tuyulgan leksik birliklar o'rtasidagi mikrosemiotik tafovutlarni aniqlash hamda ularning ma'no aniqligi, funksional yuklamasi va uslubiy rolini izohlashdan iborat. Bunda semantik komponent tahlili, etimologik-differensial tahlil, pragmatik aktant modeli va korpus lingvistikasi kabi metodologiyalar uyg'unlashtirilgan. Klassik furūq al-lughawiyya an'anasi Abū Hilāl al-'Askarī, Ibn Sīddah va b.) zamonaviy semantik nazariyalar (J. Lyons, D. Cruse) bilan integratsiyada talqin qilinadi. Empirik tahlil Qur'oni karim, hadis matnlari, klassik lug'atlar hamda zamonaviy korpus materiallari asosida olib borilib, quyidagi juftliklar chuqur o'rganildi: عَهْنٌ ~ صُوفٌ ('ihn ~ şūf), الْبَدَنُ ~ الْجَسَدُ (badan ~ jasad), الْإِجَازَةُ ~ الْإِدْنُ (idhn ~ ijāza), اِلْجَلِسُ ~ اُقْعُدُ (ijlis ~ uq'ud). Natijalarda arab tilida mutlaq sinonimiya mavjud emasligi, yaqin ma'nodosh birliklar esa denotativ, konnotativ, uslubiy va pragmatik qirralarda farqlanuvchi mikrosemiotik strukturalarga ega ekani isbotlandi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi - sinonimik birliklarni farqlash uchun kompozit mezonlar tizimini ishlab chiqish, shuningdek, klasik va zamonaviy semantik yondashuvlar o'rtasidagi nazariy sintezni ta'minlashdan iborat. Natijalar tarjimashunoslik, leksikografiya, tafsirshunoslik va tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) sohalari uchun amaliy qo'llanma sifatida xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: arab tili, sinonimiya, semantik tafovut, furūq al-lughawiyya, etimologik yondashuv, semantik komponent, pragmatik model, Qur'on lingvistikasi, tarjimashunoslik, leksikografiya, kontekstual semantika, NLP.

Abstract. This article investigates the phenomenon of synonymy in the Arabic language from the perspective of semantic precision through an integrative linguistic approach. The primary objective is to identify microsemiotic distinctions between lexemes that may appear synonymous at first glance, and to elucidate their semantic clarity, functional load, and stylistic role. The study employs a combination of methodologies, including semantic component analysis, etymological-differential examination, pragmatic actant modeling, and corpus linguistics tools. The classical furūq al-lughawiyya tradition (e.g., Abū Hilāl al-'Askarī, Ibn Sīddah) is reinterpreted in light of modern semantic theories (e.g., J. Lyons, D. Cruse). Empirical analysis is based on Qur'anic verses, Hadith texts, classical Arabic lexicons, and contemporary corpora, with detailed investigation of the following synonym pairs: 'ihn ~ şūf, badan ~ jasad, idhn ~ ijāza, ijlis ~ uq'ud. The results confirm that absolute synonymy does not exist in Arabic, and that near-synonyms are distinguished by denotative, connotative, stylistic, and pragmatic dimensions, forming microsemiotic structures. The scientific novelty lies in the development of a composite framework of criteria for distinguishing synonyms, as well as the synthesis of classical and modern semantic models. The findings offer practical implications for translation studies, lexicography, Qur'anic exegesis, and natural language processing (NLP) applications.

Keywords: Arabic language, synonymy, semantic distinction, furūq al-lughawiyya, etymological approach, semantic component, pragmatic model, Qur'anic linguistics, translation studies, lexicography, contextual semantics, NLP.

Аннотация. В данной статье феномен синонимии в арабском языке рассматривается с позиции семантической точности на основе интегративного лингвистического подхода. Основная цель исследования — выявить микросемантические различия между лексемами, которые на первый взгляд кажутся синонимами, а также определить их семантическую точность, функциональную

naгрузку и стилистическую роль. В исследовании сочетаются методы семантического компонентного анализа, этимолого-дифференциального подхода, прагматического актантного моделирования и корпусной лингвистики. Классическая традиция *furūq al-lughawīyya* (например, Абу Хилаль аль-Аскарый, Ибн Сиддах) переосмысливается в свете современных семантических теорий (например, Дж. Лайонс, Д. Круз). Эмпирическая база включает аяты Корана, хадисы, классические арабские словари и современные корпуса. Подробно анализируются следующие пары синонимов: *'ihn ~ ṣūf*, *badan ~ jasad*, *idhn ~ ijāza*, *ijlis ~ iq'ud*. Результаты подтверждают, что абсолютная синонимия в арабском языке отсутствует, а близкие по значению слова различаются по денотативным, коннотативным, стилистическим и прагматическим признакам, образуя микросемантические структуры. Научная новизна заключается в разработке комплексной системы критериев для разграничения синонимов, а также в синтезе классических и современных семантических моделей. Полученные результаты могут быть использованы в переводоведении, лексикографии, коранической герменевтике и технологиях обработки естественного языка (NLP).

Ключевые слова: арабский язык, синонимия, семантическое различие, *furūq al-lughawīyya*, этимологический подход, семантический компонент, прагматическая модель, лингвистика Корана, теория перевода, лексикография, контекстуальная семантика, NLP.

KIRISH.

Matnda ma'no aniqligi - muloqotning ishonchliligi va ilmiy tahlilning puxtaligini kafolatlaydigan markaziy omildir. Bu omil, ayniqsa, leksik qatlam jihatidan behad boy va serqatlam arab tilida yaqqol namoyon bo'ladi. Bir tomondan, arab tilining so'z boyligi mislsiz: ayrim tadqiqotlarda arab tilida 12 302 912 ta so'z birligi mavjudligi qayd etilgan (Ekici, 2012, p. 50). Bu raqam ingliz tilidagi so'zlar sonidan (taxminan 600 ming atrofida) ancha yuqori bo'lib, arab tilini ifoda imkoniyatlari eng boy tillardan biriga aylantiradi (Ekici, 2012, p. 50). Masalan, arab tilida "qilich" ma'nosini ifodalovchi qariyb yuzta sinonimik atama borligi, "sevgi" uchun o'nlab, "tuya" uchun esa yuzlab so'zlar mavjudligi tilga olinadi (Brockelmann, 1908, p. 17). Til boyligi bu qadar yuksak bo'lsa-da, boshqa tomondan, bir-biriga yaqin ma'noni anglatuvchi leksik birliklar ko'pligi semantik maydonda vagueness (noaniqlik) va ambiguity (ko'pma'nolilik) xatarini tug'diradi. Natijada, muayyan so'zning aniq ma'noda tushunilmasligi yoki turlicha talqin qilinishi mumkin bo'ladi. Shu bois, arab tilshunosligida sinonimiya hodisasini qat'iy nazariy mezonlar asosida o'rganish, ya'ni yaqin ma'nodoshlikni aniqlash va so'z ma'nolari chegaralarini belgilash dolzarb nazariy va amaliy masalaga aylangan. Har qanday tilda so'zlarning ma'no noaniqligi ko'pincha sinonimiyaning bevosita yoki bilvosita ta'siri bilan bog'liq bo'ladi. Ba'zi nazariyotchilar bu hodisani til tizimidagi tayyor qolip yoki iloji boricha ifodani boyitish uchun ataylab qo'llaniladigan usul deb hisoblab, haqiqiy sinonimiya yo'q, bo'lsa ham vaqtinchalik uslubiy vosita xolos deya qarashadi (Vardar, 2002, p. 94). Biroq aksar tilshunoslar fikricha, ikki yoki undan ortiq so'z butunlay bir xil ma'noga ega bo'lishi amalda imkonsiz - agar til tarixida shunday hol yuz bersa ham, u holda ikki sinonimdan biri yo tez orada iste'moldan chiqadi, yoki ularning ma'nolaridan biri differensial belgi orttirib, farqlanib qoladi (Bloomfield, 1933, p. 145). Masalan, mashhur lingvist J. Lyons *to'liq sinonimiya juda kamyob, mutlaq sinonimiya esa deyarli mavjud emas*, deya ta'kidlagan (Lyons, 1981, p. 148). Xuddi shuningdek, D. Cruse *tabiiy tillarda mutlaqo bir xil ma'noli so'zlar bo'lishini tabiat bo'shliqni ko'tarmagani kabi, tillar ham mutlaq sinonimlarni xush ko'rmaydi* deb izohlagan (Cruse, 1986, p. 270). Darhaqiqat, so'z ma'nolari vaqt o'tishi bilan doim o'zgarib, bir-biridan uzoqlashib boradi (Cruse, 1986, p. 270). Binobarin, har qanday til o'zining ichki imkoniyatlariga ko'ra sinonimik birliklarni takomillashtirib, ularning ma'no va uslub jihatlarida kichik bo'lsa-da farqlarni vujudga keltiradi. Bu tabiiy semantik

farqlanish tildagi ifoda boyligi va ma'no nozikliklarini saqlab qolishga xizmat qiladi. Arab tilshunoslik an'anasida sinonimiya masalasi qadimdan jiddiy e'tibor qozongan. Klasik davrdan buyon davom etib kelayotgan *Furūq al-lug'awiyya* (Lingvistik farqlar) an'anasining asl maqsadi ham shunga qaratilgan edi. Mashhur alloma Abū Hilāl al-'Askarī (v. 1009) va uning izdoshlari mutlaq sinonimiya aslida mavjud emasligini, ko'p hollarda sinonim deb atalgan so'zlar *mutaqārib* - yaqin ma'nodosh xolos ekanini uqtirganlar. Al-'Askarī o'zining *al-Furūq al-lug'awiyya* asarida ko'plab so'z juftliklarini tahlil qilib, nozik semantik tafovutlarni ko'rsatib bergan. Masalan, u *الْبَدَنُ badan* va *الجَسَدُ jasad* so'zlarini solishtirib, *badan* - beldan yuqori qism (boshdan tashqari) tanani anglatadi, *jasad* - inson tanasining to'liq jussasini anglatishini izohlaydi (Kılıç, 1996, p. 22).

Ibn Sīddah, Ibn Jinnī, Ibn Fāris, as-Sajjāj kabi ko'plab olimlar ham ushbu yo'nalishda asarlar bitib, lug'aviy birliklarning ma'no farqlarini tizimli aniqlashga harakat qilganlar. Xususan, al-Asma'ī (v. 831) o'z risolasida hatto turli jonivorlarning "o'tirish" holatini ifodalash uchun alohida so'zlar borligini ko'rsatib, masalan: odam uchun *جُلُوسٌ julūs* - o'tirish va *قُعُودٌ qu'ūd* - joylashib o'tirish, ot singari bir tirnoqlilar uchun *رُبُوضٌ rubūz* - hayvonning bukilib yotishi, tuya uchun *بُرُوكٌ burūk* - cho'kkalab o'tirish, qush uchun esa *جُنُومٌ junūm* - qushning cho'kkalab jim o'tirishkeltirib o'tgan (Kılıç, 1996, p. 23). Ko'rinib turibdiki, arab tilidagi tarixiy izohli lug'atlar va *furūq* risolalarida so'zlar orasidagi nozik semantik chegaralarga katta ahamiyat berilgan. Shu nuqtai nazardan, arab tilida sinonimiya hodisasini chuqurroq tadqiq etish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhimdir. Zero, ifoda vositalari boy bo'lgan arab tilida bir-biriga yaqin ma'noli so'zlar ko'p va ular noto'g'ri talqin qilinsa, matn mazmuni noaniqlashib ketishi mumkin. Ayniqsa, Qur'oni karim singari murakkab matnda har bir atamaning aniqligi muhim - bu tilning o'zidagi boy ma'no pardalarini aniq anglashi va tarjimada to'g'ri uzatilishi uchun zarur. Abū Hilāl al-'Askarī boshlab bergan differensial yondashuv- so'zlarning o'zaro farqlanuvchi xususiyatlarini izlash ayni paytda zamonaviy semantika va pragmatikaning usullari bilan boyimoqda. Biroq hozirgi arab tilshunosligida sinonimik qatlamni o'rganish ko'pincha bir tomonlama (masalan, faqat matn ichida sinonimlarni terib chiqish, yoxud faqat uslubiy jihatdan taqqoslash) tarzda kechmoqda. Ushbu maqola esa arab tilidagi sinonimiyani integral va interdisiplinar yondashuv asosida tekshirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Tadqiqot doirasida sinonimik birliklarning etimologik, pragmatik va kontekstual jihatlari o'zaro uyg'un holda tahlil qilinadi. Maqsad - bir qarashda mutlaqo bir ma'noni bildiradigandek tuyulgan leksemalar o'rtasidagi mikrosemiotik tafovutlarni aniqlash hamda ularning arab tilidagi ma'no aniqligiga ta'sirini yoritish. Tadqiqot natijalari, kutilishicha, arab tilida mutlaq ma'no birligi yo'qligini tasdiqlab, so'zlar orasidagi nozik farqlar tilning ekspressivligi va konnotativ boyligini saqlab qolishga xizmat qilishini ko'rsatadi. Ilmiy yangilik sifatida, maqolada sinonimiya masalasiga yaxlit yondashuv taklif etilib, klassik va zamonaviy tilshunoslik qarashlari integratsiya qilinadi. Jumladan:

- Semantik komponent tahlili. Qur'on oyatlari, hadis matnlari va klassik lug'atlardagi misollarni zamonaviy korpus ma'lumotlari bilan parallel o'rganish orqali yaqin ma'nodosh so'zlar orasidagi ma'no farqlarini aniqlaydi.
- Etimologik-differensial yondashuv. So'z ildizlari va ularning boshqa tillar bilan aloqasini (genealogik va tipologik jihatdan) tadqiq etib, sinonimik qatlam shakllanishining tarixiy bosqichlarini ochib beradi.
- Pragmatik aktant modeli. Buyruq maylidagi fe'llar (masalan, *ijlis* – *uq'ud*) misolida harakat yo'nalishi va kommunikativ vazifalardagi o'zgarishni ko'rsatib, sinonimik fe'llarni farqlash uchun yangi mezonlar taqdim etadi.
- Kontekstual tahlil. Qur'on uslubidan tortib zamonaviy publitsistika uslubigacha bo'lgan

oraliqda yaqin ma'nodosh birliklarning funksional taqsimotini xaritaga tushiradi.

Natijada, maqola nazariy jihatdan semasiologik modellashtirishni kengaytiradi, amaliy jihatdan esa tarjima, leksikografiya va avtomatlashtirilgan til texnologiyalarida sinonimik ekvivalentlarni aniqlash hamda ma'no aniqligini oshirish uchun konkret mezonlar taklif etadi.

TADQIQOT USULLARI

Tadqiqot ob'ekti sifatida arab tilidagi bir qator yaqin ma'nodosh leksemalar tanlab olindi. Jumladan, Qur'oni karim matnida sinonimga o'xshash qo'llangan so'z juftliklari (الْبَدَنُ، عَيْنٌ ~ صُوفٌ) asosiy tahlil materiali bo'ldi. Bu leksemalar nafaqat Qur'on oyatlarida, balki klassik lug'aviy manbalar (masalan, Ibn Manzur "*Lisān al-'Arab*" asari, al-'Askarī "*al-Furūq al-lug'awiyya*" lug'ati) va zamonaviy til korpuslari (adabiy matnlar, ommaviy axborot vositalari tili)da ham o'rganib chiqildi. Tadqiqotda sifat jihatidan boy materiallar jalb qilindi xususan, Qur'on oyatlaridan olingan misollar, hadislardagi qo'llanishlar, klassik davr lug'atlaridagi izohlar hamda zamonaviy matnlardan olingan kontekstlar taqqoslab tahlil qilindi. Metodologik asos sifatida bir nechta usullar majmuasi qo'llandi. Semantik komponent tahlili yordamida har bir sinonimik juftlikning denotativ va konnotativ semalari ajratildi. Masalan, Qur'ondan olingan عَيْنٌ ~ صُوفٌ juftligining har biri tarkibida qanday semantik komponentlar (rang, harakat, vazn, badiiy ma'no) borligi alohida tahlil qilindi. Etimologik tahlil esa ushbu so'zlarning ildizini, kelib chiqishini ko'rib chiqib, tarixiy jarayonda biror ma'no o'zgarishi yoki boshqa til ta'siri bor-yo'qligini aniqladi. Bu yondashuv arab tilida so'zlarning genealogik va tipologik xususiyatlarini ham hisobga olishga imkon berdi. Shuningdek, pragmatik aktant konfiguratsiyasi usulidan foydalanildi. Bu usul gap tarkibidagi so'zning vazifasi va nutqiy vaziyatga bog'liq ma'no o'zgarishlarini o'rganadi. Masalan, "o'tir!" ma'nosini beruvchi اجْلِسْ va اُقْعُدْ fe'llari turli aktant holatlarida qo'llanilib, farqli pragmatik vazifalarni bajarishini kuzatdik. Bunda bir so'zning talabi yoki iltimos ifodalashi, ikkinchisidiki esa buyruq ohangida bo'lishi kabi jihatlar ko'rib chiqildi. Korpus lingvistikasi elementlari yordamida zamonaviy arab tilida ma'lum sinonimik birliklarning qanchalik tez-tez va qanday uslubiy muhitda ishlatilishi ham tekshirildi. Misol uchun, الإِنْتُ va اِلْجَارَةُ so'zlari bugungi arab tilidagi rasmiy va norasmiy matnlarda qanday kontekstlarda uchrashi korpusdan qidirildi va ularning qo'llanish chastotasi solishtirildi. Tadqiqot usullarini tanlashda avvalo arab tilshunosligidagi klassik yondashuvga tayanildi. Ishtiqoq (so'z hosilasi) tahlili orqali sinonim deb ko'rilgan so'zlarning asl ildiz ma'nosi va shaklan qanchalik o'xshash-ekanligi tahlil qilindi. Solishtirma tarixiy usul yordamida esa arab tilidagi muayyan ma'nodosh so'z boshqa tillarda ham mavjudmi, masalan, o'zbek tiliga yoki boshqa mahalliy arab lahjalariga o'tgan-o'tmaganini ko'rishga harakat qilindi. Bunda genealogik (tilning kelib chiqishi) va tipologik (flektiv, aglutinativ kabi turkularda) jihatlariga e'tibor qaratildi. Umuman, tadqiqotda nazariy (semasiologik va pragmalingvistik) yondashuv bilan amaliy (lug'atshunoslik va tarjimashunoslik) yondashuv integratsiyalashdi. Bunday uyg'un metodika orqali sinonimik birliklarni har tomonlama qiyosiy o'rganish va ularni farqlash mezonlarini shakllantirish imkoni tug'ildi. Keyingi bo'limlarda tadqiqot natijalari mana shu yondashuvlar kesimida bayon etiladi.

NATIJALAR

Ushbu tadqiqot arab tilidagi sinonim birliklarni semantik, stilistik va pragmatik mezonlar asosida tahlil qilishga qaratildi. Natijada, arab tilida mutlaq sinonimiya mavjud emasligi ilmiy asosda yana bir bor isbotlandi. Har bir sinonimik juftlikda kamida bitta differensial semantik komponent aniqlandi. Quyida asosiy semantik tafovutlar keltiriladi:

1. عَيْنٌ ('ihn) – صُوفٌ (sūf)

Jun-yung semasida yaqin bo'lsa-da, عَيْنٌ – dinamik (tarqoq, uchuvchan), صُوفٌ – statik (zich,

barqaror). Qur'ondagi ishlatishda bu farq tasviriy kuchni oshiradi.

2. البَدَنُ (badan) – الجَسَدُ (jasad)

Badan – qisman qamrovli (tananing bir qismi), jasad – kompleks jussani bildiradi. Tafsir va fiqhda farqlanishi aniqlangan.

3. الإِدْنُ (idhn) – الإِجَازَةُ (ijāza)

Idhn – harakat oldidan ruxsat (prospektiv), ijāza – amalga oshgan harakatga tasdiq (retrospektiv). Qur'ondagi qo'llanishda bu aniq ko'rinadi.

4. اِجْلِسْ (ijlis) – اُقْعُدْ (uq'ud)

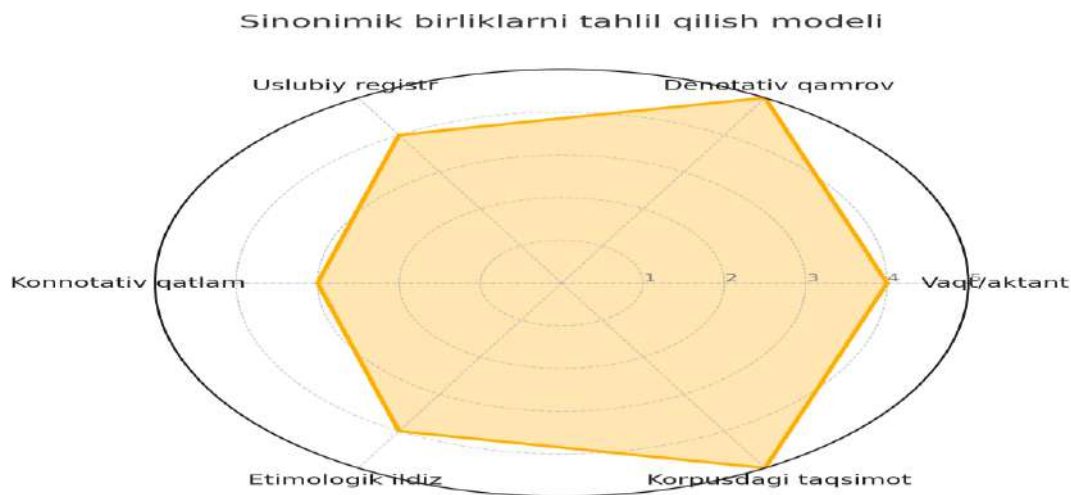
Ijlis – yotgan/bukilgan holatdan o'tirish (yumshoqroq uslub), uq'ud – tik turgan holatdan o'tirishga buyruq (rasmiyroq, qat'iy).

5. Etimologik farqlanish

Yaqin ma'nodagi so'zlar turli ildizlardan kelib chiqqan. Masalan, *takrīn* – tantanavor uslubda, *tajmi'* – texnik-rasmiy kontekstda qo'llaniladi.

6. Kompozit tahlil modeli

№	Mezoni	Tavsifi
1	Vaqt/aktant	Harakatdan oldin/so'ng; boshlang'ich holat
2	Denotativ qamrov	Qism–butun, dinamik–statik farq
3	Uslubiy registr	Ruxsat, jamoat, tantanavor, rasmiy/norasmiy kontekst
4	Konnotativ qatlam	Estetik, emosional, intensiv yuklama
5	Etimologik ildiz	So'z ildizining tarixiy-genealogik asoslari
6	Korpus taqsimoti	Janr, domen, chastotaviy xususiyatlar

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari arab tilida mutlaq sinonimiya mavjud emasligini yana bir bor tasdiqladi. O'rganilgan barcha so'z juftliklarida ma'no, uslub yoki konnotatsiya jihatidan hech bo'lmaganda bittadan farqlovchi xususiyat aniqlandi. Bu holat nafaqat arab tili, balki barcha tabiiy tillarga xos

ekanini nazariy manbalarda ko'rish mumkin. Masalan, Lyons (1981) *tilda mutlaq ma'no birligining yo'qligini, ikki so'z butunlay bir xil mazmunga ega bo'lsa, bu ortiqchalikka olib kelib, til tizimi buni ko'tarmasligini ta'kidlagan edi* (Lyons, 1981, p. 148). Cruse (1986) ham *tabiat bo'shliqni yoqtirmagani kabi, tillar ham mutlaq sinonimlarni yoqtirmaydi*, deya ta'rif beradi (Cruse, 1986, p. 270). Bizning kuzatishlarimiz ham ayni xulosani tasdiqlaydi. Quyida keltirilgan misollar orqali arab tilidagi sinonimik birliklarning aslida yaqin ma'nodosh ekanligi, ularning o'ziga xos mikrosemiotik niqoblari borligi yoritib beriladi.

Qur'oni Karim arab tili leksik va semantik boyligining yuksak namunasi bo'lib, undagi ifoda vositalari faqat diniy mazmuni yetkazish bilangina cheklanmay, balki badiiy-estetik ta'sirni kuchaytirishga xizmat qiladi. Muqaddas matnni tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil etar ekanmiz, Qur'on lug'atida to'liq sinonimiyadan ko'ra, yaqin ma'nodosh so'zlar tizimining ustuvorligi ayonlashadi. Bunday holat Qur'on oyatlaridagi tasviriy kuch va semantik aniqlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Jumladan, "Al-Qori'a" surasining 5-oyatida quyidagi ifoda uchraydi:

"*Va tog'lar esa titilgan yung kabi bo'lur*" (Qori'a, 101:5).

وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ

Mazkur oyatda tog'larning qiyomat kuni qanday holatga kelishi tasvirlanadi. Bu yerda ishlatilgan عِهْنٌ ('ihn) so'zi tarjimalarda odatda "yung" deb beriladi. Shuningdek, arab tilida mazkur ma'noga yaqin bo'lgan yana bir leksema - صُوفٌ (şūf) mavjud. Har ikkisi ham "jun" yoki "yung" degan umumiy ma'noga ega bo'lsa-da, Qur'onda aynan 'ihn so'zining tanlanishi semantik va konnotativ farqlarning mavjudligini anglatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki:

- 'Ihn (عِهْنٌ) - tabiiy yoki bo'yalgan rangdagi, taralgan, engil, havoda uchishga moyil bo'lgan, dinamik holatdagi yungni bildiradi. "Manfūsh" (titilgan) sifatlagichi bilan birgalikda ushbu leksema tog'larning harakatdagi, parokanda va tarqalayotgan holatini ifodalash uchun ishlatilgan. Bu tasvir holatning intensiv dinamikasini ochib beradi.
- Şūf (صُوفٌ) - tarallanmagan, zich, statik holatdagi, asosan ip yigirish yoki kiyim to'qish uchun mo'ljallangan oddiy junni anglatadi. U semantik jihatdan materiyal holatidagi, og'irroq va shaklini saqlagan jun obrazini ifodalaydi.

Demak, mazkur oyatda şūf emas, balki 'ihn so'zining qo'llanishi Qur'on matnining badiiy ifoda aniqligini oshiradi. Agar oyatda şūf ishlatilganida, tog'larning havoda tarqalayotgan, harakatdagi holati yetarlicha ta'sirli tasvirlanmagan bo'lur edi.

Bu holat Qur'oni Karimda sinonim leksemalar orasidagi semantik tafovutlarning nozik tahlilini talab etishini ko'rsatadi. O'zaro yaqin ma'noli so'zlarning konnotativ jihatlari tarjima va tafsir jarayonida e'tibordan chetda qolsa, matnning ma'no qatlamlari va badiiy-estetik kuchi sezilarli darajada boy berilishi mumkin. Shuning uchun Qur'on tilidagi bunday nozikliklarni chuqur tahlil qilish nafaqat tarjimon, balki mufassirlar zimmasidagi ilmiy mas'uliyatdir.

Ba'zan turkiy va arab tillarida yoki arab va boshqa tillarda shaklan o'xshash so'zlar uchraydi. Bunday holat ularning sinonimligi degani emas, balki ko'pincha genetik qarindoshlik yoki lingvistik ta'sir alomatidir. Masalan, o'zbek tilidagi *men* va *sen* kishilik olmoshlari bilan fin tilidagi "*minä*" (men) va "*sinä*" (sen) o'rtasida fonetik o'xshashlik borligi aniqlangan. Bu, albatta, ikki til qarindoshligi belgisi bo'lib, ularning bir oilaga mansubligidan darak beradi (turkiy va fin-ugor tillar qadim aloqalari). Ammo bu o'xshashlikni sinonimiya deb bo'lmaydi, zero gap ikki til materiallari haqida ketmoqda va ularning har biri o'z tizimidagi alohida birlikdir.

Shunga o'xshash, arab tilidan o'zlashgan ba'zi so'zlar o'zbek tilida sinonimlar qatorida

keltirilsa-da, aslida ular ma'no intenziivligi yoki uslubiy jihatdan farqlanadi. Misol uchun, arab tilidan kirib kelgan ضِدٌّ (*didd*) so'zi o'zbekchada *zid* shaklida ishlatiladi va mutlaq qarama-qarshilik ma'nosini bildiradi. Bu so'z ilk ma'nosida fizik yoki metafizik mutanosib qarshilikni ifodalaydi: *إككي زيد نارسا بير جويغا سيج'ماس* degan arabcha maqolda *didd* so'zi yorug'lik va zulmat, issiq va sovuq kabi mutlaqo bir paytning o'zida mavjud bo'la olmaydigan hodisalarni ta'riflagan. O'zbek tilida esa *qarshi*, *qarama-qarshi* so'zlari nisbatan qarshilik, mavhum ziddiyat yoki yuzlanish yo'nalishlari qarama-qarshiligini bildiradi. Masalan, Uning fikri menga qarshi edi jumlasida *qarshi* so'zi shunchaki nomuvofiqlik ma'nosida, vaqti kelib murosama mumkin bo'lgan holatni anglatadi. *Zid* so'zi esa, odatda, mafkuraviy yoki prinsipial qarama-qarshiliklarda qo'llanadi: *Zid kuchlar to'qnashdi, zid fikrlar bahsga sabab bo'ldi*. Demak, arabcha *didd*ning ma'no doirasi o'zbekcha *qarshidan* keng va kuchliroq, o'zbek tilida ham *qarshi*, ham *zid* so'zlari mavjud bo'lib, ular sinonim emas - *qarshi* kengroq, *zid* esa torroq va kuchliroq ma'no ifodalaydi.

Bunday etimologik tahlil ko'rsatadiki, hatto o'zbek tiliga kirib kelgan arabcha so'z ham mahalliy sinonimik qatorlarda o'ziga xos o'rin egallaydi. Arab tilidagi sinonimlarning kelib chiqishiga doir yana bir misol - rang ma'nosidagi leksemalar. Masalan, arabchada بَيْضَاءُ (*baydā'*) - oq rangni anglatadi, fors tilida سِيَاهُ (*siyāh*) - qora rang. Bu so'zlar o'zbek tiliga oppoq va siyoh shaklida kirib, juda ham oq hamda qora ma'nolarida ishlatiladi. Biroq ular o'zbek tilining o'z mahalliy so'zlari oq va qora bilan uslubiy jihatdan bir xil emas. Masalan, *qora sevgi* iborasi og'zaki nutqda chuqur, g'amgin muhabbat ma'nosini bersa (so'zlovchi buni "qora majnun" ifodasiga o'xshatib ishlatishi mumkin), *siyoh sevgi* shakli begona eshitiladi. Xuddi shuningdek, *oq yo'l* (xayrli yo'l tilash) oddiy, *oppoq yo'l* esa badiiy-uslubiy tusga ega bo'lishi mumkin. Demak, *baydā'* - oq va *siyāh* - qora juftliklarida ham kelib chiqish (arabcha, forscha, o'zbekcha), ham uslubiy registr (adabiy, so'zlashuv) jihatdan farqlar mavjud.

Arab tilidagi ko'plab ma'nodosh so'zlar aslida turli ildizlardan hosil bo'lib, ularning semantik farqlari aynan shu etimologik asos bilan belgilanadi. Ibn Jinnī الخصائص *Al-Khasā'is* asarida arab tilidagi ildiz tizimi so'z ma'nosiga bevosita ta'sir ko'rsatishini asoslab beradi (Ibn Jinnī, 1952).

Masalan, qadimgi arab lahjasidagi كَرْنٌ *karnā*, to'planmoq fe'li va adabiy arab tilidagi جَمْعٌ *jami'a*, to'plamoq o'zaro semantik yaqinlikka ega bo'lsa-da, ular har xil ildizlarga tayanadi. Ularning zamonaviy shakllari - تَكْرِينٌ *takrīn* va تَجْمِيعٌ *tajmi'* uslubiy jihatdan farqlanadi: *takrīn* rasmiy yoki tantanali kontekstda, *tajmi'* esa texnik yoki oddiy yig'ish ma'nosida qo'llanadi.

Bu holat arab tilidagi sinonimik qatlamning faqat zamonaviy semantika bilan emas, balki tarixiy-etimologik asoslar bilan shakllanganini ko'rsatadi. Shakliy yaqinlikdan qat'i nazar, ildiz komponenti ma'no va qo'llanish uslubini belgilovchi asosiy omildir.

Sinonimik birliklarni farqlashda kontekstual muhit va pragmatik vazifa hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Bu, ayniqsa, buyruq maylidagi fe'llar tahlilida yaqqol ko'zga tashlanadi. Masalan, arab tilida "o'tir" mazmunini ifodalovchi ikki fe'l mavjud: اجْلِسْ (*ijlis*) va اُقْعُدْ (*uq'ud*). Ikkisi ham denotativ jihatdan o'tirish harakatini bildiradi, ammo qo'llanish sharoiti va sub'ektning boshlang'ich holati ularni semantik jihatdan farqlaydi.

- اجْلِسْ (*ijlis*) -yotgan yoki egilgan holatdan tik holatga o'tib o'tirishni bildiradi.

Masalan:

كان الطفلُ مُسْتَأْفِيًا عَلَى الْأَرْضِ، فَقَالَتْ لَهُ أُمُّهُ: اجْلِسْ بجانبي
o'tir!

Bu yerda sub'ekt yotgan holatda bo'lib, harakat yuqoriga yo'naltirilgan.

- اُقْعُدْ (*uq'ud*) - tik turgan holatdan pastga tushib o'tirishni bildiradi.

Masalan:

دخل الرجلُ الغرْفَةَ واقفًا، فقال له المدير: اقعِد هنا، سنبدأ الاجتماع
dedi: 'Bu yerga o'tir, yig'ilishni boshlaymiz.

Bu holatda sub'ekt tik turgan, buyruq esa uni pastga — o'tirishga undaydi.

Lokutiv pozitsiya (sub'ekt holati) va pragmatik vazifa mazkur fe'llarning sinonim emasligini ko'rsatadi. *Ijlis* yumshoqroq, odatda yaqin munosabatdagi suhbatlarda ishlatiladi; *uq'ud* esa ko'proq rasmiy va amr ohangida qo'llanadi. Ingliz tilida ikkisi ham "Sit down" deb tarjima qilinsa-da, arab tilidagi nozik pragmatik farq tarjimada yo'qolishi mumkin. Shuning uchun sinonimik fe'llarni to'g'ri anglash uchun faqat leksik ma'no emas, balki pragmatik kontekst ham e'tiborga olinishi lozim.

Shunday nozik farqlar tufayli arab tili o'zining boy ifoda imkoniyatlarini saqlab qoladi - har bir vaziyatga monand so'z tanlash imkoniyati yaratiladi. Yana bir o'rganilgan juftlik الإذن (*idhn*) va الإجازة (*ijāza*) leksemalarida yaqqol ko'zga tashlanadi. Ikkalasi ham umumiy jihatdan *ruxsat* degan ma'noni bildiradi, biroq semantik va pragmatik vazifalari jihatidan farqlanadi.

Nuriddin al-Jazā'irī o'zining *فروق اللّغة* risolasida bu farqni quyidagicha izohlaydi: الإذن - amal boshlanishidan oldin beriladigan ruxsattir. U harakatga *yo'l ochuvchi* signaldir. Masalan, Qur'onda: فَإِذَا أَسْتَأْذَنُوكَ لِيَعُضَ شَأْنَهُمْ فَأَذَنَ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ: (an-Nur, 24:62) Agar ular ba'zi ishi uchun sendan izn so'rasalar, istaganingga ruxsat ber"). Bu yerda *idhn* - harakat oldidan olinadigan iznni bildiradi.

Aksincha, الإجازة - amal yakunlangach yoki bajarilgach beriladigan tasdiq ruxsattir. U *tasdiqlash, ma'qullash* vazifasini bajaradi. Masalan, hadis ilmi yoki qiroatda *ijāza* talabaga matnni to'liq o'qib chiqqandan so'ng beriladigan yozma ruhsat shaklida ishlatiladi. Bu holatda ustoz ijaza berish orqali ilmiy nasabni tasdiqlaydi.

Demak, *idhn* va *ijāza* o'rtasidagi asosiy tafovut - vaqt va funksional maqsad farqidir: *idhn* - boshlovchi ruxsat, *ijāza* - yakunlovchi tasdiq. Har ikkisi tarjimada *ruxsat* deb berilishi mumkin, biroq asl matnning mantiqiy oqimi va kommunikativ niyati saqlanishi uchun bu nozik farqlarni sharhlash zarur.

Shu bilan, sinonimik birliklar arab tilida ko'pincha turli pragmatik rollarni bajaradi. Bu farqlanish nafaqat tilshunoslik tahlilida, balki tarjima, nutq uslubi va NLP (natural language processing) sohalarida ham amaliy ahamiyatga ega. Lug'aviy yaqinlik ortida yotgan kommunikativ kontekst va maqsadni hisobga olish, tilning aniqligini ta'minlovchi muhim omildir.

Yuqoridagi misollar tahlilidan kelib chiqib, arab tilidagi sinonimiya fenomenini quyidagicha izohlashimiz mumkin: har bir leksema o'ziga xos semantik niqobga ega bo'lib, u boshqa yaqin ma'nodosh leksema bilan taqqoslaganda alohida qirralarni namoyon qiladi. Bu qirralar etimologik ildiz, tarixiy rivojlanish, pragmatik vazifa va kontekstual qo'llanilish orqali namoyon bo'ladi.

Tilshunoslik nazariyasida sinonimiya ko'p yillar davomida ikki qarama-qarshi nuqtai nazardan baholangan. Ba'zi nazariyotchilar sinonimiyani muammo emasdeb hisoblab, *agar sinonimlar bo'lsa, ular ma'noda butkul aynan bir xil va muammo tug'dirmaydi bo'lmasa, har bir so'zni alohida o'rganaveramiz* deya yuzaki yondashgan. Biroq bugungi izlanishlar ko'rsatmoqdaki, sinonimiya ham xuddi polisemiya o'xshash murakkab hodisa bo'lib, leksik ma'nolar tizimiga chuqur ta'sir o'tkazadi. Masalan, kompyuter lingvistikasi va mashina tarjimasi sohasida sinonimik tanlovlar juda katta ahamiyatga ega biror so'zning tarjimasini tanlashda uning nozik ma'no pardalarini inobatga olish zarur bo'ladi (Hirst & DiMarco, 2002, p. 107). Tadqiqotchilar Hirst va DiMarco (2002) ingliz tilidagi *blunder, mistake, error, slip* kabi yaqin ma'noli so'zlarni farqlab tarjima qilish masalasini tahlil qilib, to'g'ri so'zni tanlash uchun sinonimlarning barcha nuanlarini hisobga olish lozimligini ta'kidlaganlar (Hirst & DiMarco, 2002, p. 107). Bu esa, o'z navbatida, sinonimiya beozor muammo emas, balki hal etilishi lozim bo'lgan lingvistik jumboq ekanini

ko'rsatadi.

Yevropa tilshunosligida ham sinonimiya masalasi uzoq tarixga ega. Leonard Bloomfield (1933) o'zining *Language* asarida agar ikki so'z butunlay bir xil vazifani bajarsa, til ulardan birini bekor qiladi yoki ma'nosini o'zgartiradi, deb yozgan edi. Bu fikrni keyinchalik John Lyons (1968; 1981), Geoffrey Leech (1974) kabi semantiklar ham rivojlantirib, deskriptiv sinonimiya va kognitiv sinonimiya tushunchalarini kiritdilar. Ullmann (1962) esa ma'no pardalari nazariyasini ilgari surib, sinonimlar faqat markaziy semantik xususiyatlari mos kelishi, boshqa jihatlarda esa ajralishini ta'kidladi. Masalan, Ullmann (1962) fikricha, ikki so'z ma'nosi mutlaqo bir xil bo'lishi deyarli mumkin emas - ular faqat asosiy denotativ ma'noda bir-biriga mos kelishi mumkin, biroq baribir konnotativ, uslubiy yoki boshqa komponentlarda farqlanadi. Bugungi kunda D. A. Cruse (2000) sinonimiyani absolyut, kognitiv va yaqin sinonimiya kabi turlarga ajratib o'rganishni taklif qilgan (Cruse, 2000, p. 157). Unga ko'ra, mutlaq sinonimlar deyarli yo'q (faqat ba'zi dialektlarda yoki terminlarda uchrashi mumkin) - ya'ni absolyut sinonimiya juda nodir hodisa; kognitiv sinonimlar - faqat asosiy, propositsion ma'nosi bir xil bo'lganlar (masalan, *student* ~ *pupil* ingliz tilida), yaqin sinonimlar (plesionimlar) esa - ma'nosi juda yaqin, biroq baribir konnotativ yoki uslubiy tafovuti bor birliklardir (Cruse, 2000, p. 157). Ko'rinib turibdiki, g'arb semantikasida ham sinonimik munosabatlar nisbiylik darajasida ko'riladi va "mutlaq sinonim mavjud emas" degan xulosaga kelinadi (Lyons, 1981, p. 148; Cruse, 1986, p. 270).

Arab tilshunosligining zamonaviy namoyandalari ham klassik an'anani zamonaviy nazariya bilan boyitgan holda sinonimiyani chuqur tahlil qilmoqdalar. Masalan, D. Muḥammad Nūr al-Dīn al-Munajjid (1997) *Qur'onda sinonimiya nazariya va amaliyot* nomli monografiyasida Qur'oni karimdagi yaqin ma'noli so'zlarni o'rganib, ko'plab holatlarda oyat mazmuni sinonim tanlash orqali o'ta nozik tarzda o'zgara olishini isbotlagan. Xususan, u Qur'onda Allohning qudratini ifodalovchi bir nechta atamani tahlil qilib, ularning har biri (masalan, *quwwa*, *jabarūt*, *qudra*) turli registr va konnotatsiya kasb etishini ko'rsatadi. Yana bir tadqiqotchi M. al-Shay'a (1993) esa o'zining asarida lingvistik farqlarning Qur'on tafsiriga ta'sirini ko'rsatib, bir-biriga yaqin so'zlarni chalkashtirib tafsir qilish xatolarga olib kelishini ta'kidlaydi. M. al-'Alwānī (1981) esa *Tilshunoslikda sinonimiya va farqlar* haqidagi maqolasida qadimgi arab olimlari qarashlarini zamonaviy til nazariyasi bilan qiyoslab, qadimgilar *vagueness*ni bartaraf etishga intilganini, zamonaviylar esa ayni hodisani kognitiv nuqtai nazardan o'rganayotganini qayd etadi. Shuningdek, bugungi arab tilshunosligida turli yo'nalishlar qo'shilishi kuzatilmoqda: *usul al-fiqh* (islom huquqshunosligi) olimlari az-Ziyādī va boshqalar - shar'iy matnlardagi lafzlar nozik farqlarini ("*mutarādif*" va "*mutawātir*" atamallari orqali) tahlil qilgan bo'lsa, dunyoviy tilshunoslar - Belkin (1975) va Grande (2001) kabi rus arabshunoslari - arab tilining leksik boyligini sinonimiya hodisasini struktural va tarixiy-qiyosiy nuqtai nazarda o'rganib, arab tilida *mutloq va nisbiy sinonimlar* farqlanishini nazariy jihatdan ishlab chiqqanlar (Belkin, 1975, p. 45; Grande, 2001, p. 53). K. Brockelmann kabi yevropalik sharqshunoslar arab tilining lug'at boyligini tasvirlar ekan, 100 ta qilichnomi yoki 50 ta *asal* nomi borligini hayrat bilan qayd etgan va buning til sistemasiga ta'sirini eslatib o'tgan (Brockelmann, 1908). Bularning barchasi shuni ko'rsatadiki, arab tilidagi sinonimiya masalasi interfandisciplinar ahamiyatga ega: u nafaqat sof til nazariyasi, balki tarjima nazariyasi, matnshunoslik, kompyuter lingvistikasi va hatto mantiq (logika) sohalariga ham taalluqli. Chunki so'z ma'nolarining aniqligi huquqiy hujjatlarni tushunishdan tortib sun'iy intellekt algoritmlarini yaratishgacha bo'lgan jarayonlarda hal qiluvchi omil sanaladi.

Xulosa

Tadqiqotning maqsadi - arab tilida sinonim deb qaraladigan leksemalar o'rtasidagi mikrosemiotik tafovutlarni aniq mezonlar asosida ko'rsatish — to'liq amalga oshirildi va “mutlaq sinonimiya mavjud emas” degan gipoteza tasdiqlandi. Chuqur tahlil qilingan juftliklar (عَهْنُ ~ أَغْدُ; صُوفٌ; أَلْبَدُنُّ ~ أَلْجَسَدُ; الإِذْنُ ~ الإِجَارَةُ; إِجْلِسْ ~ أَقْعُدْ) denotativ, konnotativ, uslubiy va pragmatik qatlamlarda muntazam farqlanishini ko'rsatdi. Ishda ishlab chiqilgan kompozit mezonlar tizimi (vaqt/aktant, denotativ qamrov, uslubiy registr, konnotativ qatlam, etimologik ildiz, korpus taqsimoti) klassik furūq al-lugawiyya merosini zamonaviy semantika va pragmatika bilan muvaffaqiyatli sintezlashga xizmat qildi. Natijalar tarjimashunoslik, leksikografiya, tafsirshunoslik va NLP'da sinonimik birliklarni farqlash, ma'no aniqligini oshirish va avtomatik belgilash jarayonlari uchun operatsion asos yaratadi. Kelgusida modelni kengroq korpuslar, diaxron-dialektal kesim va taqsimiy-semantik (embeddings) yondashuvlar bilan boyitish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. al-'Alwānī, M. (1981). الترادف والفروق في اللغة [Synonymy and distinctions in language] (in Arabic). *al-Majalla al-'Arabiyya*, 4(1), 15–30.
2. al-'Askarī, Abū Hilāl. (2017). Arap dilinde ve Kur'an'da farqlar sözlüğü [*al-Furūq al-lughawiyya: A thesaurus of distinctions in Arabic and the Qur'an*] (H. Kolsuz, Trans.). Istanbul: İşaret Yayınları. (in Turkish; orig. in Arabic)
3. al-Jazā'irī, N. al-D. (n.d.). فروق اللغة [Linguistic distinctions]. (in Arabic).
4. al-Shay'a, M. A. (1993). الفروق اللغوية وأثرها في تفسير القرآن [Linguistic distinctions and their impact on Qur'anic exegesis]. Riyadh: Maktaba al-Ma'arif. (in Arabic)
5. Belkin, V. M. (1975). Арабская лексикология [*Arabic lexicology*] (in Russian). Moskva: MGU Izdatel'stvo.
6. Bloomfield, L. (1933). *Language*. New York, NY: Henry Holt.
7. Brockelmann, C. (1908). *Grundriss der vergleichenden semitischen Sprachwissenschaft* [*Outline of comparative Semitic linguistics*] (in German). Berlin: Reuther & Reichard.
8. Cruse, D. A. (1986). *Lexical semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Cruse, D. A. (2000). *Meaning in language: An introduction to semantics and pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
10. Duman, M. A. (2015). Dilde belirsizlik ve eş anlamlılık [*Ambiguity and synonymy in language*]. Istanbul: Litera Yayıncılık. (in Turkish)
11. Ekici, Ö. K. (2012). Dillerin çeşitliliği [*The diversity of languages*]. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik*, 45(526), 50. (in Turkish)
12. Grande, B. M. (2001). Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении [*A course of Arabic grammar in a comparative-historical perspective*] (2nd ed., in Russian). Moskva: Vostochnaya Literatura.
13. Hirst, G., & DiMarco, C. (2002). Word choice and lexical cohesion in text generation. In *Proceedings of the AAI Spring Symposium on Lexical Semantics* (pp. 105–112). Menlo Park, CA: AAI Press.
14. Ibn Jinnī, Abū l-Faṭḥ 'Uthmān. (1952). الخصائص [*al-Khaṣā'is / The characteristics*] (in Arabic). Al-Qāhira: Dār al-Kutub.
15. Ibn Manzūr, Muḥammad. (1984). لسان العرب [*Lisān al-'Arab / The tongue of the Arabs*] (Vols. 1–15, in Arabic). Bayrūt: Dār Ṣādir.
16. Ibn Sikkīt, Ya'qūb. (1895). تهذيب الألفاظ [*Tahdhīb al-alfāz / The refinement of words*] (L.

- Cheikho, Ed., in Arabic). Bayrūt: al-Maṭba‘a al-Kāthūlīkiyya.
17. Kılıç, H. (1996). “Furūq” maddesi [“*Furūq*” entry]. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 13, pp. 21–24). Istanbul: TDV Yayınları. (in Turkish)
 18. Leech, G. (1974). *Semantics*. Harmondsworth: Penguin.
 19. Lyons, J. (1968). *Introduction to theoretical linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
 20. Lyons, J. (1981). *Language and linguistics: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
 21. Munajjid, M. N. (1997). الترادف في القرآن الكريم: بين النظرية والتطبيق [Synonymy in the Noble Qur‘ān: Between theory and application]. Dimashq/Beirut: Dār al-Fikr. (in Arabic)
 22. Ullmann, S. (1962). *Semantics: An introduction to the science of meaning*. Oxford: Basil Blackwell.
 23. Vardar, B. (2002). Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü [Explanatory dictionary of linguistic terms]. Istanbul: Multilingual. (in Turkish)

**ARAB TILIDA TERMINOLOGIK O‘ZLASHTIRISHNING LEKSIKOLOGIK
 MUAMMOLARI: Tarjima, kalka va fonologik o‘zlashmalar
 (tilshunoslik terminlari misolida)**

Saloxiddin Qurbonov
Tadqiqotchi, TDSHU

Annotatsiya. Ushbu maqola arab tilida terminologik o‘zlashmalarni tarjima qilish jarayonida uchraydigan leksikologik muammolarni o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda, ayniqsa, xorijiy terminlarni arab tiliga moslashtirishda qo‘llaniladigan **to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima, kalkalash (ma‘nodosh struktura asosida tarjima qilish) va muqobil termin tanlash** kabi asosiy yondashuvlarning afzallik va cheklovlari tahlil qilinadi.

Maqolada arab tilining semantik, morfologik va uslubiy xususiyatlari hisobga olingan holda, yangi terminlarning ma‘nodagi aniqliligi, kontekstga mosligi va tizimga integratsiyalashuvi baholanadi. Shuningdek, sinonim terminlar orasida tanlov qilishda yuzaga keladigan semantik tafovutlar, ko‘pma‘nolilik va ijtimoiy-lingvistik omillar ko‘rib chiqiladi. Misollar orqali hozirgi zamon ilm-fan, texnika va ijtimoiy sohalarida faol qo‘llanilayotgan terminlar bilan bog‘liq tarjima muammolari yoritiladi. Ushbu maqola arab tilshunoslari, tarjimonlar, terminologlar va lug‘at tuzuvchilar uchun amaliy va nazariy jihatdan foydali bo‘lishi mumkin bo‘lgan ilmiy xulosalarni taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: arab tili, terminologik o‘zlashma, tarjima, kalkalash, muqobil termin, sinonimiya, leksikologik muammo.

Annotation. This article is devoted to the study of lexicological problems encountered in the process of translating terminological assimilation into Arabic. The study analyzes the advantages and limitations of the main approaches used in adapting foreign terms to the Arabic language, such as direct translation, calque (translation based on a synonymic structure) and the selection of alternative terms. The article